

S-38.211 Signaalinkäsittely tietoliikenteessä I Signal Processing in Communications (2 ov)

Syksy 1997

3. Luento: Optimaalinen ML-vastaanotto ja Viterbi-algoritmi

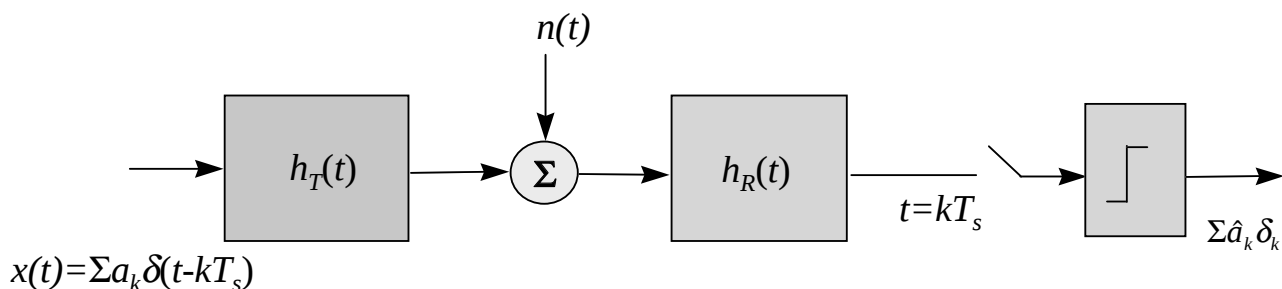
prof. Timo Laakso

Vastaanotto torstaisin klo 10-11

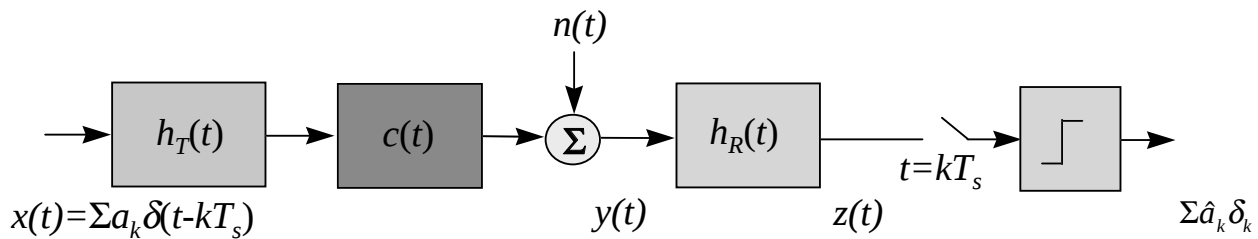
Huone G210, puh. 451 2473

Sähköposti: timo.laakso@hut.fi

Kertausta: AWGN-kanava

- ◆ Edellisellä luennolla tarkasteltiin siirtojärjestelmää AWGN-kanavassa
- ◆ *Yksittäiselle pulssille* johdettiin SNR:n maksimoiva vastaanottosuodin. Tämä on *optimaalinen vastaanotin* siinä mielessä että se minimoi bittivirhetodennäköisyyden (kun ainoa häiriö kanavassa on AWGN-kohina!)
- ◆ Jos lähetys- ja vastaanottosuodatin yhdessä täyttävät Nyquistin kriteerin, järjestelmä toimii myös jatkuvassa siirrosta (ISI = 0)

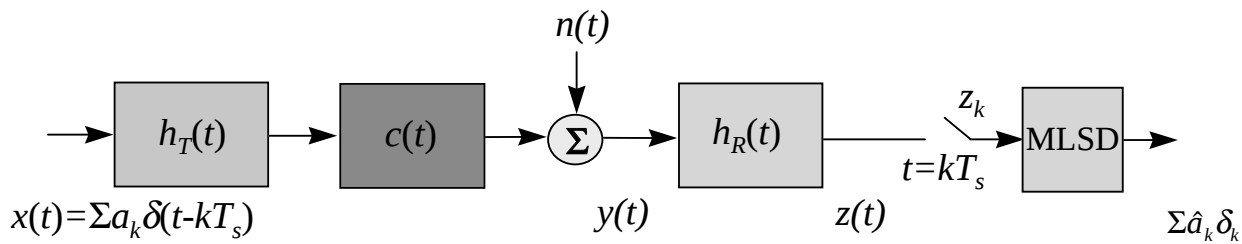

- ◆ MUTTA: jos kanavassa on *lineaarista* vääristymää (esim. taajuusriippuvaa vaimennusta), *lineaarisella* suodatuksella ei pystytä poistamaan ISIä ja vaimentamaan kohinaa samanaikaisesti niin että BER minimoituu (ISI on *epälineaarinen* datariippuva häiriö!)
- ◆ Tarvitaan *epälineaarisia* vastaanottomenetelmiä!

Optimaalinen ML-vastaanotto

- ◆ Kun ISIä ei ole, riittää kun tarkastellaan yhtä symbolia kerrallaan
- ◆ ISI:n tapauksessa yksi lähetetty pulssi häiritsee viereisten pulssien vastaanottoa => kannattaa tarkastella usempaa kuin yhtä symbolia kerrallaan (*sekvenssin* vastaanotto)
- ◆ Voidaan johtaa *maximum likelihood* (ML) -tyyppinen optimaalinen sekvenssin vastaanottoalgoritmi joka minimoi sekvenssin *a priori* (etukäteis-) virhetodennäköisyyden
- ◆ *Viterbi-algoritmi* on ML-sekvenssi-ilmaisimen tehokas approksimatiivinen toteutus

- ◆ Tarkastellaan kuvan (kantataajuista) PAM-järjestelmää
- ◆ Lähetys- ja vastaanottosuodin voivat ovat sovitettu suodinpari jotka yhdessä täyttävät Nyquistin kriteerin (EI välttämätöntä!)
- ◆ Kanavassa on lineaarista vääristymää ja siten aina ISIä!
- ◆ Tarkastellaan K :n symbolin mittaisen sekvenssin ML-ilmaisua (Maximum Likelihood Sequence Detection, MLSD)

PAM-signaalin ML-vastaanotto

- ◆ Vastaanotettu signaali on muotoa:

$$y(t) = \sum_{k=1}^K a_k h_{TC}(t - kT) + n(t)$$

jossa symboli a_k valitaan M -jäsenisestä aakkostosta, $h_{TC}(t)$ on lähetyspulssimuoto kanavan jälkeen ($= h_T(t) * c(t)$) ja $n(t)$ on valkoista Gaussin kohinaa.

- ◆ Vastaanottimen esiaste koostuu sovitetusta suotimesta ja näytteenotosta:

$$z_k = y(t) * h_R(t - kT) \Big|_{t=kT} = \int_{-\infty}^{\infty} y(t) h_{TC}(t - kT) dt$$

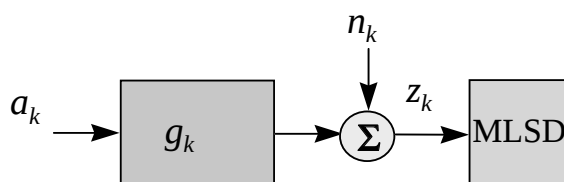
- ◆ Sovitettu suodatin voidaan tulkita korrelaattoriksi!

- ♦ Voidaan osoittaa, että sekvenssi $z_k, k=1,2,\dots,K$ sisältää *riittävän statistiikan* (sufficient statistics) optimaaliseen ilmaisuun, eli *saman informaation* kuin vastaanotettu jatkuva-aikainen signaali
- ♦ Vastaanotettua sekvenssiä voidaan siis tarkastella K -ulotteisena *vektorina* johon on summautunut K -ulotteinen kohinavektori

- ♦ Diskreettiaikainen malli siirtojärjestelmälle symbolitaajuudella:

$$z_k = a_k * g_k + n_k = \sum_{m=-\infty}^{\infty} a_k g_{m-k} + n_k$$

- ♦ Tässä g_k on *diskreettiaikainen vastine koko suodatusketjulle* eli lähetysuotimelle, kanavalle ja vastaanottimelle!
- ♦ Voidaan myös osoittaa, että sekvenssiin summautunut *diskreettiaikainen* kohina on normaali jakautunutta

- ◆ Optimaalisen ML-sekvenssi-ilmaisun toteutus:
 - 1) Generoi kaikki mahdolliset lähetysskvenssit a_k
 - 2) Generoi vastaavat ulostulosekvenssit $s_k = a_k * g_k$ diskreetin mallin avulla
 - 3) Vertaa s_k :ta vastaanoton päätösmuuttujasekvensseihin z_k ja valitse se lähetysskvenssi a_k joka on 'lähin'
- ◆ Vertailukriteeri: *euklidinen (neliöllinen) etäisyys*:

$$\min_{\{a_k, k=1,2,\dots,K\}} \sum_{k=1}^K |z_k - s_k|^2 = \min_{\{a_k, k=1,2,\dots,K\}} \sum_{k=1}^K |z_k - a_k * g_k|^2$$

Toteutuksessa useita käytännön ongelmia:

- 1) Kanava tunnettava

Ratkaisu: yleensä kanava estimoidaan erikseen

- 2) Kohina voi olla alunperin värillistä

Ratkaisu: lisätään valkaisu suodatus ($\Rightarrow$ valkaistu sovitettu suodatin, Whitened Matched Filter, WMF)

- 3) Kun käytössä M -tasoinen aakkosto, mahdollisia sekvenssejä on M^K kappaletta - yleensä tolkutun määrä (esim. $M=2$, $K=10 \Rightarrow M^K=1024$)

Ratkaisu: **Viterbi-algoritmi!**

- ◆ Markov-ketjuja käytetään mallintamaan *tilakoneita* (finite state machines) joiden tulosignaali on satunnainen.
- ◆ Seuraavassa niitä käytetään mallintamaan symbolien *keskinäisvaikutusta*.
- ◆ Markov-ketju $\{\psi_k\}$ on diskreettiaikainen ja *-arvoinen* satunnaisprosessi jonka tila $\{\psi_k\}$ toteuttaa ehdon

$$p(\Psi_{k+1} | \Psi_k, \Psi_{k-1}, \dots) = p(\Psi_{k+1} | \Psi_k)$$

- ◆ *Tilan todennäköisyys* riippuu siis vain *edellisestä* tilasta (ja mahd. satunnaistekijästä, mutta ei aiemmista tiloista).

...Markov-ketjuista

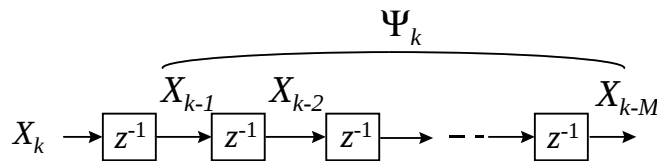
- ◆ Markov-ketju on *homogeeninen* jos siirtymätodennäköisyys $p(\psi_k | \psi_{k+1})$ ei riipu k :sta (vastaa stationäärisyyttä tai aikainvarianssia).
- ◆ Homogeenisen Markov-ketjun ominaisuudet määräytyvät *tilanmuutostodennäköisyyksistä*:

$$p(j|i) = p_{\psi_{k+1}|\psi_k}(j|i)$$

(Vasen puoli *lyhennetty* merkintä.)

- ◆ Siirtorekisteriprosessi (LM Kuva 3-7):

- ◆ Tässä X_k on *diskreettiarvoinen* satunnaismuuttuja joka on riippumaton edellisistä arvoista $X_{k-1}, \dots, X_{k-M-1}$. Tilaksi määritellään

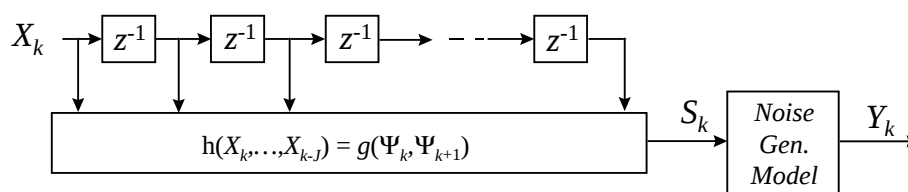
$$\Psi_k = \{X_{k-1}, \dots, X_{k-M}\}$$

- ◆ Järjestelmä toteuttaa Markov-ehdon. Kyseessä on *vektoriarvoinen* Markov-ketju.

Symbolien keskinäisvaikutus

- ◆ Tarkastellaan symbolien ilmaisuja kanavassa jossa on keskinäisvaikutusta. Tämä määräytyy kanavan *impulssivasteesta* (olettaen Nyquist-kriteerin toteutuvan ilman kanavaa). Oletetaan että näytetaajuus on sama kuin symbolitaajuus.
- ◆ Signaalia, jossa on symbolien keskinäisvaikutusta, voidaan mallintaa homogeenisellä Markov-ketjulla. Käytetään *siirtorekisteriprosessia* mallina (LM Kuva 9-14):

- ◆ Tila on $\Psi_k = \{X_{k-1}, \dots, X_{k-M}\}$ ja signaalinäyte saadaan tilanmuutosten funktiona:

$$S_k = g(\Psi_k, \Psi_{k+1})$$

missä $g(.,.)$ on *muistiton* funktio.

- ◆ Satunnaismuuttujat X_k ovat riippumattomia ja niiden jakaumat ovat identtisiä.
- ◆ Impulssivaste h_k on yleensä äärellinen kestoaltaan ja niin on keskinäisvaikutuskin eli,

$$S_k = \sum_{i=0}^M h_i X_{k-i}$$

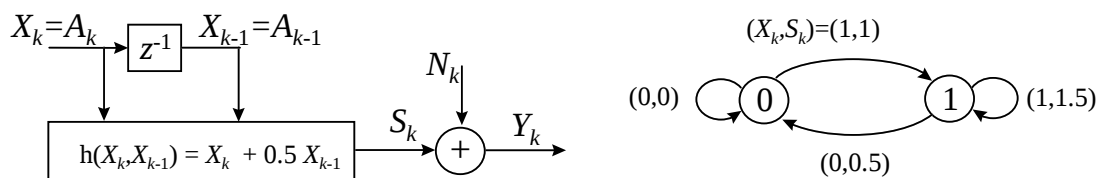
LM Esimerkki 9-25:

- ◆ Tarkastellaan kanavaa jonka impulssivaste on

$$h_k = \delta_k + 0.5\delta_{k-1}$$

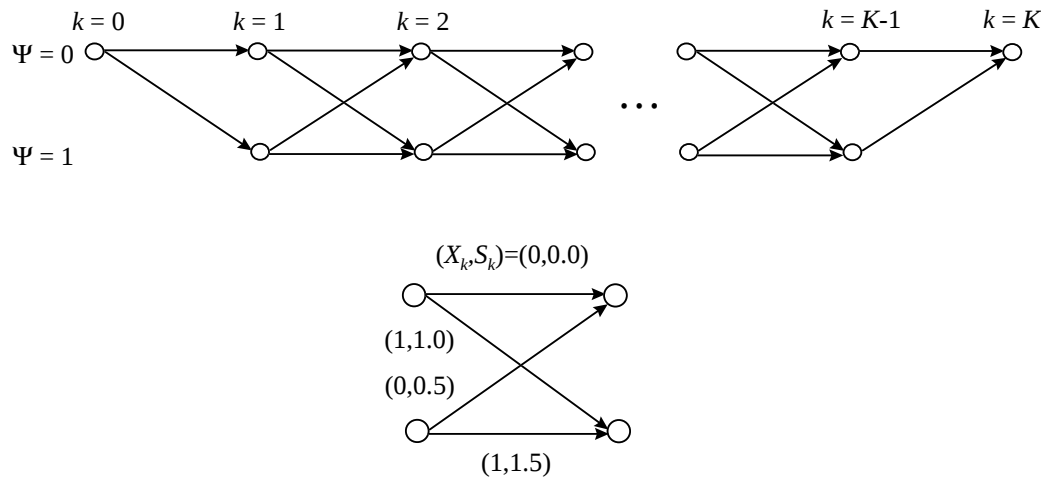
- ◆ Tätä voidaan mallintaa Markov-ketjulla (**LM Kuva 9-15**):

- ◆ Tilakaavion haaroihin on merkitty tulon $A_k = X_k$ ja lähdön S_k arvot (ennen kohinaa N_k). Huomaa että Markov-ketjun tila(vektori) on aina *diskreettiarvoinen*, vaikka järjestelmän lähtö olisikin jatkuva-arvoinen.

- ◆ Toinen esitysmuoto Markov-ketjulle on *trellis-kaavio* (trellis = ristikko, säleikkö). Edellisellä esimerkille saadaan tällainen trellis-esitys (LM Kuva 9-17):

...Trellis-kaavio

- ◆ Kukin kaavion jakso edustaa yhtä symbolijaksoa. Kaaviossa nähdään *kaikki mahdolliset tilat* ja *tilatransitiot* eri hetkinä kaikille tulosekvensseille.
- ◆ Kaaviolla on *alkutila* $\psi_0 = 0$ ja *lopputila* $\psi_K = 0$. Alkutilan ja lopputilan välillä on joukko *polkuja*. Kukin polku edustaa yhtä K :n pituista symbolisekvenssiä.
- ◆ Polun haaroista voidaan lukea vastaava signaali S_k . Tämä olisi vastaanotettu, *keskinäisvaikutusta sisältävä signaali kohinattomassa* tapauksessa.

Esim. jatkuva-arvoisen kanavan tapauksessa ilmaisimelle tulee signaali $Y_k = S_k + N_k$.

- ◆ *Sekvenssi-ilmais* pyrkii tähän havaintoon perustuen *päättämään mikä oli lähetetty symbolisekvenssi*.
- ◆ HUOM! *Kanavan malli tunnettava* (miten kohinaton signaali riippuu tilamuuttujista)
- ◆ Trelliskaaviossa sekvenssin ilmaisu vastaa *oikean polun etsimistä* alku- ja lopputilan välillä.

Metriikka

- ◆ ML-periaatteen mukaan valitaan se polku, joka on *lähinnä* havaittua sekvenssiä *tietyn metriikan mukaisesti*.
- ◆ Kun on kyse summautuvasta jatkuva-arvoisesta kohinasta, on etsittävä polku jolla on *pienin euklidinen etäisyys* havaittuun sekvenssiin.
- ◆ Kullekin polulle määritellään *polun mitta* (path metric), joka on ko. *polkua vastaavien signaaliarvojen ja havaitun sekvenssin välinen euklidinen etäisyys*.

- ◆ Kukin trellis-kaavion jakso vastaa yhtä symbolijaksoa. Tämän jakson havaintonäyte on Y_k . Kaavion eri haaroista nähdään kaikki mahdolliset signaali näytearvot symbolijaksolla k .
- ◆ Kullekin trellis-kaavion haaralle määritellään *haaran mitta* (branch metric):
 - Jatkuva-arvoinen Gaussin kanava: euklidinen eli neliöllinen etäisyys $|Y_k - S_k|^2$
 - Binäärinen symmetrinen kanava: Hammingin etäisyys (bittivirheiden lukumäärä) $d_H(Y_k, S_k)$
- ◆ Polun mitta saadaan summaamalla haarojen mitat

Sekvenssi-ilmaisimen toteuttaminen

- ◆ ML-sekvenssi-ilmaisimella voitaisiin toteuttaa seuraavasti:
 - 1) Lasketaan kaikkien *haarojen* mitat
 - 2) Lasketaan kaikkien mahd. *polkujen* (= *haarakombinaatioiden*) mitat ja etsitään pienin
 - 3) Pienintä mittaava vastaavan *polun tulositymbolit* muodostavat *ilmaistun sekvenssin*

Ongelma: Laskenta kasvaa *eksponentiaalisesti* sekvenssin pituuden mukana!

- ◆ Viterbi-algoritmi on *dynaamisen ohjelmoinnin* periaatteen soveltamista polun mitan minimointiongelman tehokkaaseen ratkaisemiseen.
- ◆ Periaate:
 - 1) Trelliskaavio käydään läpi *jakso kerrallaan* alkusolmusta loppusolmuun
 - 2) Kussakin vaiheessa tiedetään *lyhimmät* (= pienimmän mitan) polut alkusolmusta ko. jakson kaikkiin *tulosolmuihin*.
 - 3) Seuraavaksi etsitään lyhimmät polut ko. jakson *lähtösolmuihin*. Nämä löydetään käymällä läpi kaikki haarautumisvaihtoehdot.

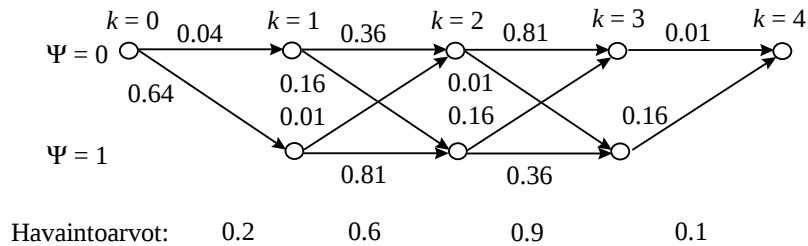
...Viterbi-algoritmi

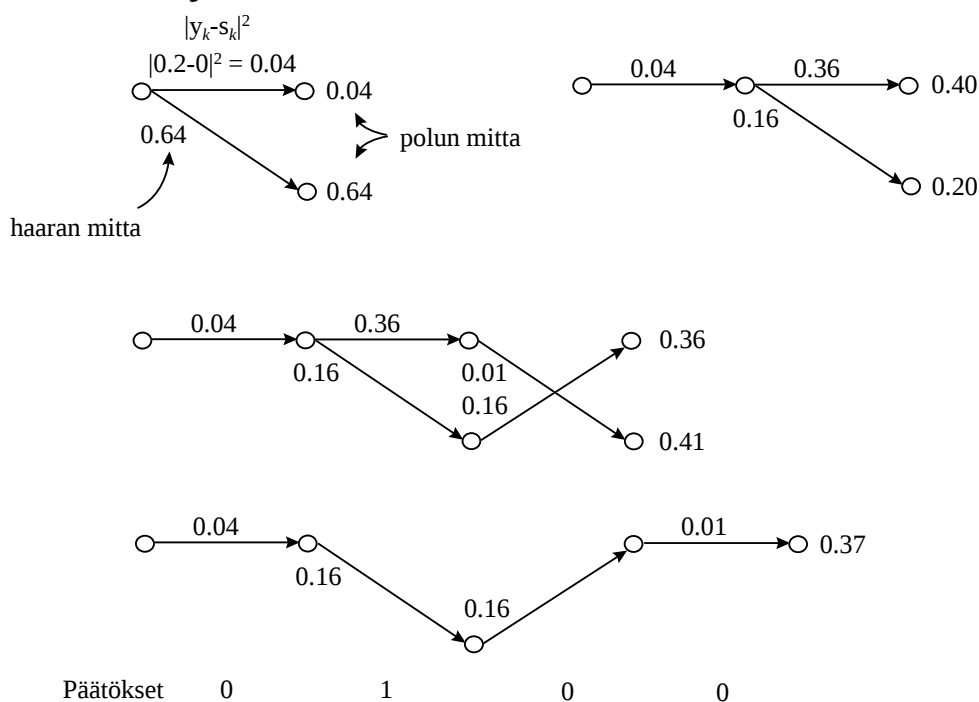
- ◆ Viterbi-algoritmin olennainen idea on *polkujen karsiminen* seuraavaan sääntöön perustuen: jos lyhin polku alkusolmusta loppusolmuun kulkee solmun x kautta, niin tämän polun mitta on kahden lyhimmän osapolun (alkusolmu- x ja x -loppusolmu) mittojen summa.
- ◆ **=> N tilan (solmun) järjestelmässä riittää N polun ja niiden mittojen tallennus globaalin minimin löytämiseen!**

- ◆ Tarkastellaan **Esimerkin 9-25** tilannetta jossa kanava on $h_k = \delta_k + 0.5\delta_{k-1}$ ja mukana on summautuvaa Gaussin kohinaa. Vastaanotettu sekvenssi olkoon $\{0.2, 0.6, 0.9, 0.1\}$. Kaaviosta nähdään haarojen mitat ja alkupolkujen mitat kussakin vaiheessa.

- ◆ Ja näin se sujuu:

- ◆ Viterbi-algoritmin kullakin jaksolla (alkua ja loppua lukuunottamatta) tehdään tietty laskentatyö. Siten *laskennan määrä on verrannollinen sekvenssin pituuteen K* .
- ◆ Esitetyssä muodossa Viterbi-algoritmi antaa tuloksena ilmaistun sekvenssin vastakun koko sekvenssi on käyty läpi. Tästä aiheutuu *haitallista viivettä*.
- ◆ Osittaisratkaisu voi löytyä jo aiemmin. Esim. ensimmäinen symboli selvisi jo toisen jakson aikana, koska tällöin kaikki alkupolut kulkivat saman haaran kautta.
- ◆ Viterbi-algoritmissa käy yleensä näin. Pitkää sekvenssiä ilmaistaessa *alkupolut yleensä yhtyvät*. Tuntuisi järkevältä päättää alkupään symboleista tietyn varoajan jälkeen.

Katkaisusyvyys

- ◆ Käytännössä tehdään niin, että jaksoa k käsiteltäessä jakson $k-d$ kohdalla karsitaan pidemmät polut ja ilmaistaan vastaava symboli. Kun *katkaisusyvyys d* valitaan riittävän suureksi, tämä ei juuri huononna lopputulosta.
- ◆ Tyypillinen valinta katkaisusyvyydelle on n. 5 kertaa kanavan impulssivasteen pituus

- ◆ Viterbi-algoritmi sopii kaikkiin ML-ilmaisuongelmiin joissa
 - signaalinmuokkausta voidaan mallintaa homogeenisena Markov-ketjuna
 - kohinakomponentit ovat riippumattomia (=valkoista)
- ◆ Tärkeitä erikoistapauksia ovat
 - ilmaisu Gaussin kanavassa jossa on lisäksi keskinäisvaikutusta
 - eräiden koodausmenetelmien dekodaus (mm. konvoluutio- ja trelliskoodaus) binäärisessä kanavassa
 - purskeinen siirto häipyvässä radiokanavassa (esim. GSM)